

XVII ст., і виявили, що він пропускає частину повітря через щілини. Було вирішено проклеїти всі торці цієї дерев'яної конструкції за допомогою газетного паперу – маестро Півнов розповів, що саме так зробили німецькі майстри під час реставрації органа в Черкасах у міжвоєнний період (тоді за браком паперу вони викорис-

тали для обклеювання повітропроводу старі бухгалтерські звіти). Після цього між повітропроводом і мануальною в'єндладою було закріплено 8 шкіряних мішечків, які подають повітря на клапани – кеглі, котрі відкривають чи закривають канали регістрів. Нарешті, після завершення всіх підготовчих робіт, можна було приступати до встановлення діючих труб на свої місця. На час написання цієї статті було змонтовано 4 мануальні регістри з восьми (Іл. 9), а завершення реставрації та реконструкції органа з костелу св. Мартина планується до Міжнародного дня музеїв.

Наталія Степаненко,

старший науковий співробітник
Дніпропетровського національного
історичного музею ім. Д. І. Яворницького

ОКЛАДНІ ІКОНИ З ФОНДУ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Досліджуються пам'ятки, що зберігаються в музейних зібраннях. Автор вводить до наукового обігу предмети кінця XVII – початку XX ст. із фонду дорогоцінних металів Дніпропетровського історичного музею, описує їхні художні особливості, а також звертається до питання про спадкові родинні ікони.

Ключові слова: окладні ікони, музейна колекція, художній стиль, родинна ікона, інформаційний банк.

Необхідність вивчення окладних ікон зумовлена багатьма чинниками – посиленням інтересу до сакральної тематики взагалі, розробкою питань розвитку сріблярства та золотарства, зростанням уваги до художніх аспектів релігійного мистецтва.

Окладні ікони вже стали предметом досліджень багатьох російських науковців, які розглядають їх не лише як пам'ятки церковного декоративно-ужиткового мистецтва, але й як багатопланове явище, що має і культурологічний, і богословський зміст¹. В Україні ця тема ще не отримала належного висвітлення. Окремі оклади опубліковані у наукових збірниках або у загальних працях з історії мистецтва². Щодо самої проблеми створення банку окладних ікон на основі публікацій пам'яток та видань музейних каталогів, то вона вже ставилася музейниками та реставраторами³. При цьому оклади XVII–XVIII ст., як зразки унікального українського барокового стилю, найбільше цікавлять спеціалістів. Що ж до величезної кількості пам'яток XIX – початку XX ст., багато з яких створено не в Україні, то вони мало приваблюють науковців.

Український ринок художнього срібла, за висновками дослідника українського золотарства М. З. Петренка, з кінця XVIII ст. зазнає відчутних впливів з боку російського імпорту, коли російське срібло починає витісняти іноземні вироби на ринку України⁴. Оклади ж, поширені у XIX – початку XX ст., переважно виготовлялися у великих майстернях та на фабриках, що, звісно, не додавало їм унікальності, а тим більше національної самобутності. Однак художня цінність багатьох таких окладів зовсім не зменшується від того, що вони були виготовлені на технічно досконалому обладнанні та тиражовані. Саме масовість окладних ікон XIX – початку XX ст., їхня широка присутність у народному побуті, феномен родинної спадковості цих образів зробили їх явищем, гідним уважного вивчення.

Так сталося в нашій історії, що дуже велика частина церковних предметів зберігається нині у музейних колекціях. Отже, цей пласт пам'яток може і має активно досліджуватися, а для створення дослідницької бази надзвичайно важливе якнайширше оприлюднення музейних збірок.

Метою цієї публікації є введення в науковий обіг окладних ікон із зібрання Дніпропетровського національного історичного музею та огляд художніх особливостей окремих з них, а також спроба простежити побутування окладних ікон у міському середовищі Катеринослава – Дніпропетровська.

Колекція окладних ікон у фондї дорогоцінних металів Дніпропетровського національного історичного музею не надто чисельна. Вона налічує сьогодні 29 одиниць. Це хатні та невеличкі нагрудні ікони. Формування колекції почалося за часів старого музею в руслі створення великої церковної колекції та церковного відділу⁵. За своє існування колекція пережила кілька несприятливих періодів. Вилучення пам'яток у 1930-х рр. та втрати у воєнні роки не були останніми. У 1950 р. держава вибрала з фондів музею культові срібні предмети, “що не мали історичної цінності”, загальною масою 16 736 г⁶. У ці майже 17 кілограмів срібла ввійшли: оклади з трьох ікон Миколая Чудотворця (355, 408 та 480

Іл. 1. Богородиця Казанська. Росія, кінець XVII – початок XVIII ст.

Іл. 2. Богородиця всіх скорботних радість. Київ, XVIII ст.

Іл. 3. Богородиця Казанська. XVIII ст.

Іл. 4. Господь Вседержитель. Початок XIX ст.

г), “риза з ікони Петра і Павла, у сьайві – уральські камені” (670 г), оклади ікон Сергія Радонезького (319 г), Богородиці (485 г), ризи з бічних частин триптиха із зображеннями апостолів Петра і Павла (170 та 188 г), “риза з середньої частини триптиха із зображенням Казанської Богородиці, Покрови Богородиці та Миколая” (340 г), “риза з бічної частини триптиха із зображенням Воскресіння, Воздвиження, Миколая та Іллі” (310 г), “риза з ікони Успіння Богородиці” (290 г), “риза з ікони Катерини” (230 г), “риза з ікони Миколая Чудотворця з двома сценами з Євангелія” (65 г), а також предмети, записані як “фрагменти накладок Євангелія, риз з ікон ті інших культових речей”, усього 157 штук⁷. Навіть такі лаконічні записи свідчать про те, що предмети такі мали історичну цінність, зважаючи хоча б на сюжети та на кількість дорогоцінного металу, використаного для їхнього оздоблення. Через те, що свого часу з певних причин ці ікони не були опубліковані, ми втратили не тільки предмети, а й інформацію.

Сьогодні у фонді дорогоцінних металів Дніпропетровського музею окладні ікони зі старої, довоєнної частини зібрання складають буквально одиниці. Та починаючи з 1970-х рр., воно поповнилося за рахунок дарів мешканців Дніпропетровська, надходжень від судових та владних установ, а також шляхом музейних закупівель.

Найдавнішими за часом створення є в колекції дві ікони Казанської Богородиці. Одна з них була подарована музею в 1976 р. мешканкою Дніпропетровська В. Є. Скринниковою (ілюстр. 1). Карбований бароковий оклад ікони вражає пишністю. Раму окладу прикрашає гнучка стеблина з дрібними листочками та квіточками. Фон має аналогічний декор, і це візуально розмиває межу між рамою та фоном. Ризи Богородиці й Немовляти Христа прикрашені гравіруванням з рослинних мотивів. Великий накладний пишний вінець (коруна), характерний за своїми розмірами для окладів XVII–XVIII ст., має двоярусну будову та дві петельки для підвісок. Нижній ярус вінця оздоблений рослинним орнаментом, подібним до орнаменту рами й фону. Другий ярус ажурний, просічний, з фігурами двох янголів, що тримають коруну, та двох херувимів, над зображеннями яких розміщено напис голковим пунсоном: “Ангелы/ Херувимь Серафимь/ Господни” (так своєрідно – розмістивши зображення різних янголів у вінці, що прикрашає голову Богородиці, – майстер у пластиці проілюстрував слова із Хвалебної Пісні Богородиці: “Чесніша Херувимів і Славніша Серафимів”). Високий рівень золотарської роботи та композиція вінця, а також загальний стиль окладу визначають цей твір як роботу російських майстрів кінця XVII – початку XVIII ст. Аналогі подібних окладів можна знайти не тільки в зібраннях російських музеїв, зокрема у колекції музею-заповідника Сергієвого Посаду⁸, але й у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (ікона “Всіх скорботних радість”, інв. № КПЛ-Ж-5)⁹ (ілюстр. 2).

1978 року музей придбав у дніпропетровського колекціонера М. Я. Карасьова ікону Казанської Богородиці, оклад якої виготовлений, очевидно, місцевим народним сріблярем у XVIII ст. (ілюстр. 3). Одразу впадає в око невідповідність між високим художнім рівнем живопису та аматорською роботою майстра-окладника. Попри це, також помітно, що срібляр-аматор дуже старанно, з любов'ю створював коштовні шати ікони. Робота має ознаки бароково-рокайльної стилістики. Рама, фон та ризи зливаються в єдиний орнамент.

Іл. 5. Богородиця Іверська.
Перша половина XIX ст.

Іл. 6. Св. Князь Володимир.
Москва, 1849 р.

Іл. 7. Св. Рівноапостольний князь
Володимир. Київ, 1786 р.

Іл. 8. Св. Воїн Микита.
Одеса, 1864 р.

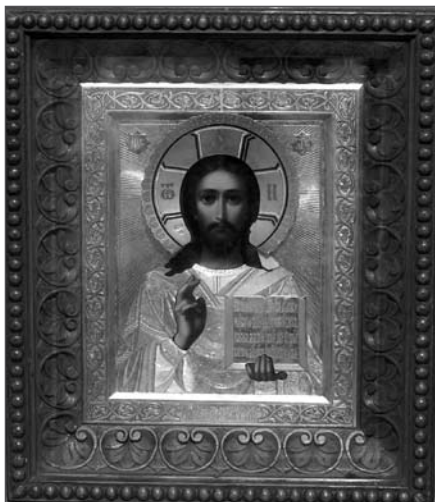
Майже не виділена рама утворена стилізованими восьмипелюстковими квітами, виконаними ударами пунсона. Вона справляє враження намистової смужки. Фон заповнений примітивними рокайлями у власному трактуванні майстра та стилізованими рослинними елементами. Ризи Богородиці прикрашені крупними квітами, ризи Немовляти Христа зовсім спрощені. Накладний вінець з петельками для підвісок декорований стилізованою гілкою виноградної лози з гронами, що ледве впізнаються. Вінець завершується короною типу імператорської. Такий тип корони, властивий для окладів середини – другої половини XVIII ст., майстер, безумовно, бачив на багатьох окладах сріблярів-професіоналів. Богородиця має на шиї дві низки намиста та хрестик на ланцюжку. Складки мафорія дуже нагадують перекинуті через плече стрічки. Характер зображень вказує на те, що автор окладу пильно стежив за стильовими уподобаннями сучасного йому сріблярства, а його увага до побутових деталей (намисто, хрестик) додає цьому наївному твору особливої зворушливості.

Стиль ампір як завершальний етап класицизму репрезентує у музейному зібранні оклад ікони “Господь Вседержитель” початку XIX ст. (ілюстр. 4). Оклад був придбаний у жителя Дніпропетровська М. С. Тонконога в 1983 р. Тут орнаментация має другорядне значення – перевага надається конструктивним деталям. На окладі достатньо великі поверхні гладкого металу. З основним тоном срібла контрастує позолота вінця. Рама окладу виділена легким нахилом всередину, її рельєфний зовнішній край покритий щільним карбуванням із листочків, внутрішній край – це гладка смуга полірованого срібла. Ризи Христа оздоблені великими квітами на зрізаних навскосі стеблах. Є симетричні парні деталі: обабіч постаті Христа на значно піднесених плашках, прикрашених примхливої форми чи то вазонами, чи то картушами, розміщено написи черню “Господь” – “Вседержитель”, угорі також парні високого рельєфу таблички з написом “ИИС – ХС”. На накладному вінці з колосків зображені чотири херувими. Стриманість декору надає окладу урочистості та художнього смаку.

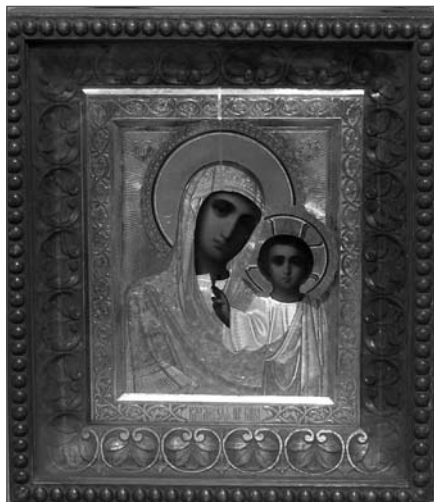
Оклад ікони Іверської Богородиці, виготовлений у першій половині XIX ст., також практично не має декору (ілюстр. 5). Ікона походить від родини Локотів, надійшла до музею в 1977 р. Рама окладу складається з умовних листочків. Основний художній прийом майстра – майже суцільне золочення та великий променистий вінець. Рівень професійного виконання цього окладу нижчий від окладу ікони “Господь Вседержитель”, але робота в цілому стилістично витримана.

Усі розглянуті щойно оклади – без клейм, виготовлені з металу 700 проби.

Оклад ікони “Св. Князь Володимир” був створений 1849 р. у майстерні М. Фунтікова у Москві (ілюстр. 6). До музею ікона потрапила 1985 р. Оклад має характерне для середини XIX ст. оздоблення з вибіркоким використанням окремих декоративних прийомів різних стилів. Рама вузька, з рослинними бароковими та рокайльними елементами. Князь зображений у горностаєвій мантії, з хрестом, державою та скіпетром у руках. Накладний променистий вінець завершується імператорською короною. Подібні атрибути монархічної влади бачимо і на окладі ікони “Св. Рівноапостольний князь Володимир” майстра Г. Г. Филиповича, 1786 р. (ілюстр. 7), яка зберігається у зібранні

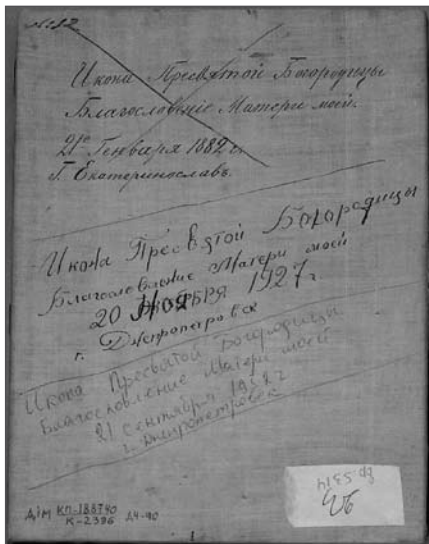
Ил. 9. Господь Вседержитель.
Москва, 1908–1917 рр.

Ил. 10. Богородица Казанська. Мо-
сква, 1908–1917 рр.

Ил. 11. Спас Нерукотворный.
Кінець XIX ст.

Іл. 12–13. Богородиця Володимирська. Москва, 1856 р.

Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (що, правда, на київській іконі Св. Володимир має на голові митру, а не імператорську корону) (інв. № КПЛ-Ж-65)¹⁰. На відміну від стриманого твору київського майстра, оклад середини XIX ст. вражає помпезністю еклектики.

Придбана музеєм у 1990 р. у мешканця Дніпропетровська В. Сердюка ікона “Св. Воїн Микита” (Одеса, 1864 р.) має оклад, який також поєднує різні стильові прийоми: аркоподібна рама, що віддалено нагадує барокові часи; симетричні парні геометричні елементи декору рами, досить велика площа гладкого металу фону сприймаються як відлуння ампірних творів. Загалом оклад виглядає як картина з другим планом, на якому майстер-срібляр, пам’ятаючи, що Св. Воїн Микита проповідував серед готів у IV ст., подав архітектурний краєвид з готичними, як він вважає, будівлями (ілюстр. 8).

Найчисленніше представлені у колекції Дніпропетровського музею оклади кінця XIX – початку XX ст. Типовим зразком модерного напрямку в оздобленні окладів цього періоду є, зокрема, парні ікони “Господь Вседержитель” та “Богородиця Казанська” (майстерня С. Жарова, Москва, 1908–1917), придбані у дніпропетровця Ю. Тищенко. Особливістю цих ікон стало те, що у створенні єдності стильового вирішення беруть участь не лише не переважані декором оклади, а й різьблені кіоти (ілюстр. 9–10).

Оклад ікони “Спас Нерукотворний” кінця XIX ст. (дореволюційне зібрання Д. І. Яворницького) виготовлений з використанням досконалого технічного обладнання (клейма відсутні, або втрачені). Досить високий штампований рельєф прикрашений гравіруванням, матоване і тоноване срібло передає фактуру тканини. Продовжує й доповнює ансамбль декоративного оздо-

блення цієї ікони розкішний різьблений кіот, що наслідує народний стиль, зорієнтований на природні зразки (ілюстр. 11).

Окреме місце у колекції Дніпропетровського музею посідають спадкові родинні ікони мешканців Катеринослава – Дніпропетровська. Вже була згадана ікона Іверської Богородиці з родини Локотів. Федір Васильович Локоть – викладач класичної гімназії, член Катеринославської вченої архівної комісії, делегат XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі 1905 р. Його син, Олександр Федорович, учасник Другої світової війни, передав музею в 1977 р. сім родинних ікон. Ікона Іверської Богородиці – найстарша серед них. Самим Федором Васильовичем вона була, напевне, успадкована (нагадаймо: час її створення – перша половина XIX ст.).

Ікона “Господь Вседержитель” (Москва, 1880-ті рр.) перебувала у родині Рибкіних. Василь Петрович Рибкін залишився в історії Катеринослава як активний учасник революційних подій початку XX ст. До музею ікона потрапила від нащадків у 1978 р., пробувши в родині майже століття.

У 1999 р. за рішенням суду до музею відійшла ікона Богородиці Володимирської (майстер Н. Фетисов, Москва, 1856 р.). Вона цікава сама по собі. Оклад витриманий у традиціях еkleктичного декорування середини XIX ст. Цінним є тричі повторений у різні роки напис на звороті ікони: “Икона Пресвятой Богородицы. Благословение Матери моей. 21-е Генваря 1882 г. Г. Екатеринославъ / Икона Пресвятой Богородицы. Благословение Матери моей. 20 ноября 1927 г. г. Днепропетровск / Икона Пресвятой Богородицы. Благословение Матери моей. 21 сентября 1952 г. г. Днепропетровск” (ілюстр. 12–13). На жаль, імена власниць ікони не відомі. Зрозуміло лише, що образ перебував у родині певний час перед 1882 р. і певний час після 1952 р.

Розглянуті нами ікони подані з позиції описовості, яка на сьогодні для означеної проблеми в Україні все ще залишається актуальною. Пам'ятки з колекції Дніпропетровського національного історичного музею мають важливе значення для формування інформаційної бази щодо їх регіонального розповсюдження, центрів виготовлення, а також для дослідження такого цікавого мистецького явища, як окладна ікона.

- 1 Игошев В. В. Символика окладов икон XV–XVII вв. / В. В. Игошев // Искусство христианского мира. – 1999. – № 3. – С. 111–122; Красилин М. М. Иконопись и декоративно-прикладное искусство. Русская икона в XVIII – начале XX веков / М. М. Красилин. – М., 1996; Рындина А. В. Некоторые аспекты типологии и стилистики русских иконных окладов Нового времени [Электрон. ресурс] / А. В. Рындина. – Режим доступа: <http://art-con.ru/node/1184>; Стерлигова И. А. Драгоценный убор древнерусских икон IX–XIV веков. Происхождение, символика, художественный образ / И. А. Стерлигова. – М., 2000; Шитова Л. Русские окладные иконы конца XVII – начала XX века / Любовь Шитова // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. – 2004. – № 5 (17). – С. 114–121.
- 2 Арустамян Ж. Г. Спадщина Івана Винниківського – видатного київського ювеліра XIX ст. / Ж. Г. Арустамян // Музейні читання. – К., 1996. – С. 16; Арустамян Ж. Г. Київський майстер срібних справ Федір Михайловський /

- Ж. Г. Арустамян // Музейні читання: Матеріали наук. конф., грудень 2000 р. – К.: Фенікс, 2001. – С. 89–105; Луць В. Ікона Богородиці з Зимненського монастиря / В. Луць // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: Доповіді та матеріали IV наук. конф. (м. Луцьк, 17–18 грудня 1997 р. – Луцьк, 1997. – С. 49; Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. / М. З. Петренко. – К.: Наукова думка, 1970; Ферчук А., Ярова Г. Шати ікони Богородиці з творчої спадщини Івана Винниківського / А. Ферчук, Г. Ярова // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – Спецвипуск. – С. 54–57.
- 3 Оноприенко Н. А. Исследование иконных окладов XVIII в. из коллекции живописи Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника / Н. А. Оноприенко // Могилянські читання 2005 року: Зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 2006. – С. 425–431.
- 4 Петренко М. З. Українське золотарство...
- 5 Фаримець А. М. Історія створення “Церковного відділу” Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького / А. М. Фаримець // Регіональне і загальне в історії. Тези Міжнар. наук. конф., присвяч. 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду. – Дніпропетровськ: Пороги, 1995.
- 6 Дніпропетровський Національний історичний музей. – Архів діловодства. – Од. зб. 181 (Старі інвентарні книги спец. обліку літ. “А”, “Б” і “В” 1949 р.). – Арк. 10.
- 7 Там само. – Інвентарна книга “Культ” № 3. – Інв. № К-1895-1906, 1912, 1914, 1920, 1921.
- 8 Шитова Л. Русские окладные иконы... – С. 114–121.
- 9 Оноприенко Н. А. Исследование иконных окладов... – С. 425–431.
- 10 Там же.

SUMMARY

Natalia Stepanenko

TO THE QUESTION ABOUT INVESTIGATION OF THE DECORATIVE MOUNTS OF THE ICONS IN UKRAINE: ICON-SETTINGS FROM THE JEWELS COLLECTION OF THE DNIPROPETROVSK NATIONAL MUSEUM

The article is devoted to the problem of investigation of the icon-settings in Ukraine on the basis of analyzing of the museum collections. Author puts into science circulation the icons of the XVII – the beginning of the XX century from the Dnipropetrovsk museum jewels collection, studies the art characteristics of them and touches upon questions about hereditary family icons.

Keywords: decorative mount for icon, museum collection, art style, family icons, banc of information.